

Bevezetés. Egységben, öröktől fogva?

Románia számára az 1918-as év semmihez sem fogható esztendő volt. Az az év, amikor a lehető legszerencsétlenebb módon elvesztette a háborút. Egyben az az esztendő, amikor egyértelműen megnyerte ugyanazt a háborút, pusztán azért, mert szövetségesei győzedelmeskedtek. Az az év, amikor az ország majdhogynem eltűnt: elveszítette függetlenségét, és fel kellett adnia Dobrudzsát és a Kárpát-karéj jó részét (bukaresti béke, 1918 májusa). Ugyanebben az esztendőben viszont három egymást követő egyesítés révén (Besszarábia, 1918 áprilisa; Bukovina, 1918 novembere; Erdély, 1918. december elseje) létrejött Nagy-Románia, és az összes, többségében románok lakta vidék az ország határai közé került.

Megszoktuk, hogy mindezeket az eseményeket kimondottan a román történelem részének tekintsük. Most is, miközben Európa újraegyesítése zajlik, késztetést érzünk arra, hogy kikerekítsünk magunknak egy olyan történelmet, amely csakis a sajátunk, és amely korántsem mentes a mitologikus felhangoktól. Mintha az lenne a történetírás egyetlen rendeltetése, hogy Románia létjogát igazolja. Van ennek nálunk hagyománya; a múlt kutatása a románoknál már a kezdetektől szinte teljes mértékben a nemzetépítést szolgálta.

A történelmet a hazafiság magasiskolájaként értelmezték, és ekként fogják fel ma is. Kétségtelen, hogy a történelem ezt is jelenti, de vajon mindössze ennyi lenne? Különben nehéz tagadni – amennyiben kimondottan Románia létrehozásáról beszélünk – egy ilyen „nemzeti” törekvés jelentőségét, sőt szükségességét. Románia jórészt a történelemre való hivatkozás, a nacionalista ideológiával erősen átítatott múltábrázolás révén jött létre. Így lett az ókori Dácia Nagy-Románia előképe, melyet Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) rövid időre meg is valósított 1600-ban, három századdal korábban meghirdetve az 1918-as, végleges egyesülést (mindezt annak dacára, hogy abban az időben a moldvaiak egyáltalán nem óhajtottak „egyesülni”, az Erdélyt uraló magyar nemesség pedig még náluk is kevésbé).

A mindenkori román egység mítosza mélyen behatolt a köztudatba, és nehezen lehet onnan kimozdítani (eszerint a románok – a dákok szolgálatainak köszönhetően – már akkor „egységesekek” voltak, amikor még meg sem jelentek, a gétdákok révén pedig még inkább „egységesekek” lettek). E képzeletbeli egység forrását nem kell a túlságosan távoli múltban keresni. Még a XIX. századi vagy a két világháború közötti nacionalizmust is ennél árnyaltabb diskurzus jellemezte. A teljes és állandó egység gondolata későbbi keltezésű. A nemzeti kommunizmus tanította meg a románokat így gondolkodni a múltjukról, és ez az ideológia dogmaszintre emelte a román egység mítoszáét. Nemzedékek tanultak az iskolában ebben a szellemben, és látszik, hogy alaposan elsajátították a leckét. Akkoriban az oktatást módfelett komolyan vették!

Ezzel magyarázható az a botrány, amelyet egy amerikai diplomata robbantott ki azáltal, hogy azt merészelte állítani: Besszarábiának, illetve Moldva Köztársaságnak más a történelme, mint Romániának. Bármennyire is jó barátaink az amerikaiak, megengedhetetlen támadás ez a nemzeti egység ellen. A diplomata álláspontját nagyon kevesen osztották az általános felháborodás közepette. Mit számít, hogy száz százalékban igaza van: Besszarábia déli része már a XV–XVI. századtól kikerült a román fennhatóság alól, és közvetlen oszmán uralom alá rendelődt, 1812-ben pedig a teljes Besszarábiát Oroszországhoz csatolták, és erőteljesen eloroszosították (kivéve azt a két évtizedet, amikor Nagy-Románia része volt). Vajon ha ugyanaz lett volna a történelme, mint Románia többi részének, jelenlegi elnökét akkor is Igor-nak hívnák, az államfő és a lakosság többségének akkor is Moszkva lenne a legfőbb viszonyítási pontja? A legfrissebb felmérés szerint Moldva Köztársaság lakóinak mindössze 23%-a támogatja a Romániával való egyesülést.

Különben, hogy tovább árnyaljam a képet (és hogy keltsek még némi felháborodást a mitologizált történelem kedvelői körében): Erdélynek, a nemzeti egység legértékesebb elemének is évszázadokon át eltérő történelme volt, amely 1918-ig jobban kötődött Magyarországhoz, mint a két román fejedelemséghez. Dobrudzsának is más történelme volt, előbb bizánci, majd bolgár, végül 1400 tájkától 1878-ig oszmán; amikor a románok átvették, mindössze a Kelet egy szeglete volt, és merőben különbözött Romániától. De ne feledjük, Havasalföld és Moldva sem osztozott ugyanazon a történel-

men; egészen későig, még a XIX. század teljében is a moldvaiak moldvaiként, és nem románként nevezték meg magukat. Mindez nem jelenti azt, hogy a románok lakta tartományok és országok között ne léteztek volna egész idő alatt különféle kötelékek – a közös nyelv is megkönnyítette a kapcsolattartást –, sőt ezek a kapcsolatok évszázadról évszázadra egyre élénkebbé váltak, míg végül a román nemzet kikristályosodásához és a nemzetállam megvalósításához vezettek. Történelmi folyamat volt tehát az egységesülés. Egyébként mire is lenne jó a történelem, ha Dácia máris Romániát jelentette volna? Azt már nem is teszem hozzá, hogy nagyobb érdem egy országot létrehozni, mint készen megörökölni.

Tény, hogy 1918-ban, a döntő pillanatban, a románok fel voltak készülve az egyesülés nagy aktusára. Nemzeti érzület lelkesítette őket (a XIX. század során fejlődött ki), amely annak idején a dákokban nem volt meg, de még Vitéz Mihályban sem. Ám még így is szükségük volt arra, hogy a történelem a kezükre játsszon. Mi történt volna, ha az impériumok nem omlanak össze? Elvégre nem annyira a nemzetiségek harca járult hozzá a birodalmak megszűnéséhez (bár nyilván az is közrejátszott), hanem inkább a birodalmak összeomlása vezetett a nemzetek kiválásához és a nemzetállamok megalakulásához, illetve kiteljesedéséhez. 1914-ig az erdélyi románok (a nemzeti küzdelmek leggharciasabb képviselői) nem követeltek többet, mint Erdély autonómiáját, vagy az „egyenlő jogok” biztosítását a Habsburg Monarchiában. „Nagy-Románia” nyilván létezett a román kollektív képzeletben, azonban az idealista terv megvalósulása kétséges volt.

Az 1918-as év rendkívüli körülményei között valósult meg végül, amikor nemcsak a románoknak volt „nagy egyesülésük”, de más népeknek is, amelyek kiszakadtak a birodalmak nagy egészéből.

Az első világháború után megvalósított nemzeti konstrukciók közül Románia bizonyult a legtartósabbnak. Elég, ha csak egy pillantást vetünk a mostani térképre: a többi utódállamtól eltérően Románia csaknem érintetlenül megőrizte akkori körvonalait. Egy évszázad történelme igazolta tehát egységességét. Akkor hát mi szükség van arra, hogy az egyégtudat megjelenését a legrégebb korokig toljuk vissza a történelmi idővonalon? Csak azért, hogy hitelünket veszítsük?

Láthatjuk, hogy a dák egység vagy a „középkori román nemzet” (az egyetlen nemzet, melyet be tudunk azonosítani a középkorból!) hívei közül némelyek jó úton haladnak afelé, hogy leleplezzenek egy (vagy akár több) olyan összeesküvést, amely Románia feldarabolását célozza. Tehát az egész történelem során igen erős egységet alkottunk, de ma, amikor valóban egységesek vagyunk, azt kockáztatjuk, hogy többé ne legyünk azok. A Román Tudományos Akadémia (pontosabban: nem az egész intézmény, csak tagjainak valamivel több mint fele) kiadott egy felhívást (a román néphez intézve!), amelyben mindenféle veszélyt jelez, és drasztikus intézkedéseket – megfigyelést, sőt adott esetben büntetést – javasol mindazok ellen, akik megengedik maguknak, hogy felfogásuk a román identitásról eltérjen attól, amit a felhívás szerzői vallanak.

Hová menekülnek a megújulásra képtelen történészek, akiket azok az újságírók támogatnak, akik csak mendemon-

dákból ismerik a történelmet? Nyilván a patriotizmusba, hová máshová. Ökölled döngetik a mellüket, hogy jobban szeretik országukat, mint bármit e világon; íme olyasmire szakosodtak, ami nem igényel sok erőfeszítést, ahogy túl sok hozzáértést sem. Hogy megmentik-e, vagy sem Romániát, majd elválnak. Ezzel az idejétmúlt történelemértelmezéssel Románia egyelőre nem hallatja hangját az európai történetírás vitáiban. Az úgynevezett vélemények piacán alig vagyunk jelen. Fel kellene ismernünk, hogy senkit sem érdekelnek a mi kis rögeszméink. A „többiek” szemszögéből Románia jóformán nem is számít a történelemben. És ezért nem a történelem vagy Románia a hibás: a felelősség azoké, akik még nem jöttek rá, hogy a történelmet ma másként kell művelni, semmiképp sem úgy, hogy újra és újra, a végtelenségig, felmelegítjük a régi, nacionalista diskurzust.

A Nagy Egyesülés centenáriuma ahelyett, hogy megújító kutatásokra sarkallna, várhatóan a közhelyek újbóli kinyilatkoztatására korlátozódik. Ezek annyiszor elhangoztak már, hogy mára a valóságnál is igazabbnak hiszik őket. Az igazság egyszerűen összetettebb és árnyaltabb. A leegyszerűsített és mitologizált történelem, mely bennünk él, azt állítja, hogy az első világháború éveiben valamennyi román ugyanaz az évszázados álom lelkesítette: Nagy-Románia megteremtése. Eltekintve attól a tényről, hogy ez az álom valamivel újabb kori, a XIX. századból való (tényleg, kivel egyesülhettek volna a románok 1859 előtt?), kétségtelen, hogy az ország háborúba lépése választást feltételezett egymással ellentétes célok között. Röviden: Erdélyt előnyben részesítették Besszarábia rová-

sára. Világos, hogy az antant (Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország) oldalára állva Erdély lett a remélt nyereség (továbbá Bukovina, elvileg teljes egészében, vagy legalább a román többségű fele). Besszarábia Oroszországé maradt, és nem lehetett kizárni azt a lehetőséget sem, hogy Bukovina északi, ukrán többségű része is orosz kézre kerül. Ha viszont fordítva történt volna, vagyis ha a románok a központi hatalmak (Németország és Ausztria–Magyarország) oldalán zárkóznak fel, nyilván nem állt volna módjukban Erdélyt követelni, de reménykedhettek volna Besszarábia megszerzésében, az oroszok veresége esetén (még Bukovinára is igényt formálhattak volna – az osztrákok felvillantották annak a lehetőségét, hogy a tartományt a katonai együttműködésért cserébe átengedik Romániának). Mindannyian tudjuk még az iskolából, hogy a helyes megoldást (vagyis amelyet a történelem ratifikált) az Erdély felé fordulás jelentette. Meglehetősen hallgatás övezi viszont azt a tényt, hogy ez az egyébként etnikai okokból teljesen indokolt döntés a Besszarábiáról való lemondással járt – ez utóbbit ugyanis, bárhogyan is nézzük, a román nemzeti képzelet Erdély mögé sorolta. Tágabb, európai összefüggésben szemlélve azonban a kérdés ennél jóval összetettebb volt. Oroszországnak a keleti fronton bekövetkező győzelmének kihatását nehéz lett volna felmérni. Meddig terjedt volna a cárok birodalma? Romániát is magába foglalta volna? Lehetséges. Mihelyt Ausztria–Magyarország elveszett (az eltűnéséről beszélünk, ugyanis Erdély Romániának való odaitélésével egy időben a birodalom más részeit is elszakították, mások javára), egész Közép-Európa kapuja szélesesen kitárult Oroszország

előtt. Akárcsak a Balkán-félsziget: a nyugati szövetségesek már elismerték Oroszország Konstantinápoly feletti „jogát”. Egyébként a román politikai osztály egésze tudatában volt annak, hogy milyen veszéllyel fenyeget a hatalmas keleti ország. Csupán abban reménykedhettek, hogy a nyugati szövetségesek majd kordában tartják. Időközben a történelem megmutatta – már ha még szükség volt rá –, hogy a nyugatiak mennyire hatékonyan tudják féken tartani az oroszokat. Akár kisebb, akár nagyobb lett volna Románia, Oroszországnak nagyjából ugyanakkora erőfeszítésébe került volna, hogy bekebelezze.

Ezen a ponton bárki előállhat azzal az ellenvetéssel, hogy a dolgok nem így alakultak. Nagyon jól tudjuk, de ez csak Románia szerencsésén múlt, melyet 1914-ben vagy 1916-ban még nem lehetett sejteni. Logikusan Erdély Romániához csatolásának feltétele Oroszország győzelme lett volna. Ám Oroszország katonai vereséget szenvedett, melyhez az 1917-es kettős (februári és októberi) forradalom okozta belső összeomlás is társult. Az Orosz Birodalom (részleges) feldarabolódása tette lehetővé Besszarábia kiválását és Romániával való egyesülését (ami egyáltalán nem szerepelt az eredeti tervben). Ezután következett Németország legyőzése, szövetségeseivel, Ausztria–Magyarországgal együtt, s ez utóbbi, ahogy mondani szokták, elemeire hullott szét. Románia számára pedig elérkezett az ideje a Bukovinával és – a megvalósítások mintegy megkoronázásaként – az Erdéllyel való egyesülésnek.

Minden igen jól végződött, de akár a lehető legrosszabbul is alakulhatott volna. A románok történelmi emlékezetében az

1914 és 1918 közötti történelmi folyamatnak mára már csak a leegyszerűsített vázlata él. Eszerint valamennyi román, kevés kivétellel, ugyanazt akarta. Csakhogy ez nem éppen így volt! Miután elhatároztam, hogy közelebbről is szemügyre veszem a „germanofília” jelenségét ezekben az években, mindaz, amit az irattárakban és a kor sokszínű sajtójában felleltem, messze felülmúlta a számításaimat. Az úgynevezett „németbarátokról” szóló könyvből¹ kiderül, hogy jó néhány román értelmiségi (köztük kimagasló személyiségek) gondolkodott „másként” akkoriban (germanofilnek címkézték Németország és Ausztria–Magyarország híveit, ahogy Oroszország ellenfeleit is, akárcsak azokat, akik Románia hadba lépését szorgalmazták a központi hatalmak oldalán, illetve azokat, akik a semlegességet támogatták). Egyrészt mert tartottak Oroszországtól, másrészt mert előbb Besszarábiát szerették volna felszabadítani, amelynek román identitása látszólag inkább veszélybe került, mint Erdélyé. Egyébként elég sok „semlegességpárti” is akadt, aki úgy vélte, hogy Romániának távol kell tartania magát a szörnyű mészárlástól. Azt a tényt sincs miért elkenődőzni vagy eljelentékteleníteni, hogy Románia teljesen felkészületlenül lépett a háborúba. Gyengén felszerelt hadserege és az első hónapokban csúfosan leszerepelő vezérkara mintegy iskolapéldái voltak annak, hogy miként nem szabad háborút viselni. Az ország már kezdetben csapdába került: hogyan boldogulhatott volna egyszerre két fronton, a Kárpátoknál és a Dunánál? Az 1916-os hadjárat csakis vereséggel végződhetett. Igaz ugyan, hogy a következő évben, 1917-ben a moldvai fronton (a mărăști-i, a Mărășești melletti és az ojtozi csatákban)

bámulatos ellenállást sikerült kifejteni. Az oroszok kilépése miatt azonban így sem lehetett megakadályozni a katasztrofális különbéke megkötését. Az emberáldozat összlakossághoz viszonyított számaránya tekintetében Románia az elsők közé, ha nem éppen az első helyre került a hadviselő felek körében – dacára annak, hogy ténylegesen csak valamivel több mint egy évig viselt hadat a négyéves háborúban. A nagy egyesülés megünneplése teljességgel legitim. Mint ahogy egy adag mitológia is belefér az ünneplésbe: minden nemzetnek megvannak a maga mítoszai! Ám a megemlékezéseken és a hősi szimbólumokon túl előítélet-mentes, kritikai történetírásra is szükségünk van.

Legalább a hivatásos történészekről elvárnánk ezt a hozzáállást.

Mindenképpen európai történelemre van szükségünk. Nem szigetelődhetünk el a történelemértelmezésünkkel, mint ahogy a jelenhez és a jövőhöz való viszonyulásunkkal sem. Az első világháború után Európának ebben a térségében mindenütt nemzeti államok jöttek létre. Egyesek életképesnek bizonyultak (ez Románia esete is), mások kevésbé, vagy egyáltalán nem. Az azonban általánosan megállapítható, hogy a történelem egy adott pillanatban a nemzetek emancipációjának és a nemzetállamok megalakulásának szakaszába lépett. Románia betagolódott ebbe az irányzatba – a történelem által megjelölt irányba haladt. Másrészt semmit sem használ, ha nem veszünk tudomást azokról a veszélyekről, amelyek már kezdettől fogva ott rejtőztek Európa jelentős részének új, „nemzeti” felosztásában. A nemzetek közötti konf-

liktusok számtalanszor áztatták vérrel az európai kontinenst. „A nacionalizmus háborút jelent” („le nationalisme c'est la guerre”) – François Mitterrand híres szavai ezek a verduni csatamezőn. A „nacionalizmus” kifejezés jelentése láthatólag gyökeresen megváltozott: az eredetileg pozitív csengésű szó negatív töltetet kapott. Jelenleg különbséget teszünk a hazáját és nemzetét szerető „patrióta” és a „többiek” utáló „nacionalista” között. Valójában a két kifejezés közötti határvonal nem olyan éles. A túlzott önértékelés viszont károsan hat a másokkal való kapcsolatainkra.

El kell még mondanunk, hogy Európa középső régiójának kisebb, vagy legfeljebb közepes méretű államokra való feldarabolása veszélyes hatalmi úrt teremtett – ráadásul a birodalmak eltűnésével keletkezett államok kölcsönösen utálták egymást. Egy brit fiatalember, aki 1934-ben Bulgáriában tartózkodott, tanúja volt annak a fergeteges örömkítőzésnek, amelyet Sándor jugoszláv király meggyilkolása váltott ki. Egyik bolgár barátja kiselőadást tartott neki arról, hogy mennyire elvetemültek országa szomszédai. Nyilván a románokkal kezdte: „A román szörnyű nép, mondta: hazugok, rablók, tolvajok, rosszak, erkölcstelenek. Azt válaszoltam neki, hogy annyira rosszak azért mégsem lehetnek. – Ellopták tőlünk Dobrudzsát, folytatta homlokráncolva. Az egész területet, a Duna-deltától a Fekete-tengerig. Ez teljes egészében bolgár föld. Azt feleltem, hogy csak meg szerettem volna nézni, hogyan élnek otthon, mert addig csak az erdélyi magyarok révén ismertem őket. Erdélyt is ellopták! – kiáltott fel erre.” És így szapulta sorra valamennyi szomszédos népet,

de a legrosszabbak mégiscsak a törökök voltak a szemében.² Ha kicseréljük a szereplőket, hasonló viszonyulással találkozunk a régió többi országában is. Nem véletlenül mondják Romániában, hogy a románok egyetlen jó szomszédja a Fekete-tenger.

„Európa lágy altestét” – hogy Churchill kifejezésével éljünk – már kezdettől fogva kettős veszély fenyegette: keletről Oroszország, illetve a Szovjetunió, nyugatról meg Németország. Mire a két nagyhatalom kiheverte az első világháború utáni átmeneti hanyatlást, az egész „közép-európai” konstrukció kártyavárként omlott össze. Aztán következett a második világháború a maga szörnyűségeivel, majd ezeknek az országoknak a többségében a szovjet hódoltság és a mindent letaroló kommunista kísérlet. Hogyha Nagy-Románia létrejöttét mindentől függetlenül vizsgáljuk, féltő, hogy figyelmen kívül hagyjuk a globális folyamatokat, és így kétség nélkül csodálatosnak tűnik minden. Valójában Nagy-Románia vékony jégrétegre lépett, amely minden lépésnél veszélyt rejtget – a történelem pedig nyilván még nem ért véget.

Megjelent a kisebbségek égető kérdése is, az „idegen” testeké, azoknak a nemzeteknek a szervezetében, amelyek természetüknél fogva homogenizálódásra törekednek. Egyes kisebbségek ma is rendkívül életerősek, mások csak korábban voltak azok, bizonyos régiókban akár többséget is alkottak. A koszovói albánok: Szerbiában vagy Jugoszláviában kisebbségben voltak, de elsőprő többséget képeztek saját tartományukban. A Hargita és Kovászna megyei székelyek: kisebbségiek Romániában, sőt még Erdélyben is, ám többségiek ebben a két

megyében. Bárhogy is nézzük, a kisebbségek erőteljes jelenléte nem fér össze a nemzetállam gondolatával. A nemzetállam vagy meg akar szabadulni tőlük, vagy megpróbálja minél jobban integrálni őket, ami hosszú távon veszélyezteti ezeknek a kisebbségeknek a létezését.

Még a nemzetek korában élünk, mintegy a „hosszabbításban”, de vannak arra utaló jelek, hogy ez nem lesz mindig így. Többé már nem gondolhatjuk azt naiv módon, mint egy évszázaddal ezelőtt, hogy az emberiség nemzetállamokba való besorolása a történelem végszava. Vajon a nemzetek után már semmi sem következik? Nehéz elképzelni. Inkább feltételezhetjük azt, hogy a nemzetek és a nemzetállamok eltűnnek – nem holnap, lehet, hogy még holnapután sem, de... bizonyos idő múlva. Nem tudhatjuk, mit tartogat e tekintetben számunkra a jövő. Kontinensünkön legalábbis, úgy tűnik, az Európai Unió lép a nemzetek örökébe, ahogy a nemzetek is a birodalmak, vagy egyéb „prenacionális” politikai konstrukciók utódaiként jelentek meg. Hogyha az unió több lesz, mint jelenlegi állapotában, vagyis valós szövetséggé válik, amely az Amerikai Egyesült Államokhoz fogható, ha a lakosság elegyedése is felgyorsul, a kultúrák pedig fúzióra lépnek, akkor a nemzetek korának leáldozott. Az is lehet, hogy másként alakul a helyzet, de semmiképp sem marad úgy, ahogy eddig volt, azon egyszerű oknál fogva, hogy a történelem nem ismétli meg önmagát. A történelem mindig más, jelenlegi felgyorsulása és a globalizáció jelensége révén olyan jövő felé tart, melyet ma még csak nem is sejthetünk.